

Munkaerő-piaci modellek és a magyar valóság

A munkaerőpiac tartósan megbomlott egyensúlya, a tömeges munkanélküliség megjelenése az évek folyamán gyakorlatilag minden magyar családot érintett valamilyen mértékben, és a foglalkoztatási problémák hosszan tartó elhúzódása miatt az aktuális munkaerő-piaci helyzettel foglalkozó tanulmányok, újságcikkek, tudósítások stb. közérdeklődésre számíthatnak.

A munkaerőpiac működése vagy annak látványos egyensúlyi zavarai éppen ezért mindig széles publicitást kaptak, és az életszínvonalra gyakorolt igen komoly befolyása miatt a foglalkoztatottsági szint növelése, a munkanélküliség csökkentése valamennyi fejlesztési dokumentumban a legfontosabb prioritások között szerepel. Legyen szó a lokális társadalmi-szociális feszültségekről, az országon belüli és nemzetközi migrációról vagy a humán erőforrások versenyképességének fokozásáról, a foglalkoztatottsági és munkanélküliségi jellemzők minden bizonnyal hosszabb távon sem kerülnek ki a közvélemény és a témával bármilyen megközelítésben foglalkozó szakemberek érdeklődési köréből.

A munkanélküliség az Európai Unióban is komoly problémákat okoz, és ezek kezelésére számos – részben a munkaerőpiac működésére vonatkozó elméleteken nyugvó – gyakorlati megoldási javaslatot dolgoztak ki, azonban általánosan alkalmazható, valóban eredményes „gyógymód” a tapasztalatok szerint nem létezik. A munkaerőpiac (mint sajátos közeg) strukturális és egyéb sajátosságainak feltérképezése ennek ellenére komoly mértékben csökkentheti a fellépő egyensúlyi zavarok negatív hatásait, ezért

BALCSÓK ISTVÁN
A Debreceni Egyetemen végzett 1998-ban földrajz-történelem szakon. 2001 és 2004 között PhD-hallgató volt a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézeténél. Munkahelye: az MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztálya, tudományos segédmunkatárs. Kutatási területe: Kelet-Magyarország munkaerő-piaci folyamatai, a határon átnyúló kapcsolatok színterei és fejlődésének esélyei.

a tapasztalatok átvétele, a magyarországi viszonyokkal való összevetés mindenképpen indokolt.

A tanulmány célja ennek megfelelően az eddig kidolgozott elméleti vagy gyakorlati szempontú munkaerő-piaci modellek rövid ismertetése, illetve azoknak a magyarországi (pontosabban észak-tiszántúli) viszonyokra való alkalmazhatóságának vizsgálata, hangsúlyozva a magyar sajátosságokat. Ez utóbbi nemcsak az eddig megalkotott modellek szemszögéből értendő, hanem a piaci folyamatok időben és térben megfigyelhető, a nyugatitól alapvetően eltérő alakulását tekintve is.

A legfontosabb elméleti modellek

Valamennyi modell közül a legrégebben megjelent, és az idők folyamán szerteágazóan sok irányvonalra szakadt, de mindig a szabad versenyt előtérbe helyező úgynevezett *neoklasszikus* felfogás szerint a munkaerőpiac végső soron egyensúlyi állapotban van, mert a munkaerő-kereslet, illetve -kínálat a lokális egyenlőtlenségek ellenére a belső önszabályozó, egyensúlyra törekvő mechanizmusok hatására makroszinten kiegyenlítődik. A zárt, önműködő rendszert tulajdonképpen a munkaerő ára tartja egyensúlyban, végeredményben tehát a munkavállalók és a munkáltatók eltérő érdekei (előbbi a béreket, utóbbi a profitot szeretné maximalizálni) összességében egyfajta dinamikus egyensúlyt eredményeznek.¹

Ezek a modellek azonban szerkezetét tekintve homogénnek fogják fel a piacot, holott az sem szereplőit, sem területi struktúráját tekintve nem egységes, hanem részpiacok, piaci szegmensek halmaza, és a szegmentáció kiváltó okai a többi piachoz képest sajátosnak tekinthetők. A munkaerőpiacon egyszerre többféle szegmentációs tényező is érvényesül, ezért egy adott munkahely vagy munkavállaló általában nem kizárólag egyetlen szegmenshez tartozik, hanem különböző dimenziók alapján egyszerre része több, egymást is átfedő részpiacnak. Ezek ugyanakkor eltérő jellemzőik miatt tartósan elkülönülnek egymástól, nem indul meg közöttük gyors és hatékony kiegyenlítődé, vagyis a szakadásos jelleg, illetve az erőteljes tagoltság (amely főként a munkaerő heterogenitására, az egyes képzettségi stb. csoportok tartós elkülönülésére vezethető viszsza) rendszeresen újratermelődik.²

A munkaerőpiac működését a dinamikus, önfenntartó egyensúly elvére építő neoklasszikus elmélettel szembehelyezkedő iskolák közül az egyik legelső a Thornsten Veblen névével fémjelezhető, úgynevezett *institucionalista* irányzat volt. Az elmélet kidolgozói és követői a piac természetes egyensúlyának elvét támadták leginkább, mivel véleményük szerint a munkaerőpiac nem szabad feltételek között működik. Az ezen a piacon zajló folyamatokat ugyanis alapvetően meghatározza néhány gazdasági, illetőleg gazdaságon kívüli intézmény tevékenysége, többé-kevésbé folyamatos beavatkozása.

Az elméletet a 20. század közepén felújító³ *neoinstitucionalista* irányzat alapjául az a megállapítás szolgált, hogy a piac egyes szereplői között nincs tökéletes kompetitivitás, a pusztán (köz)gazdasági szempontok mellett más, erős befolyással rendelkező tényezők is hatnak a piaci viszonyokra. Az elmélet szerint a modern gazdaság működésének, komplexitásának velejárója az állami beavatkozás, a különböző bürokratikus szervezetek ellenőrzése, illetve a szakszervezetek működése. Ezeknek a szervezeteknek az egymást kiegészítő, esetenként egymás ellen ható tevékenysége viszont megszünteti a szabad versenyt, ráadásul az egységes piac helyett több részpiacot hoz létre – kialakítja az úgynevezett, belső piacokat, amelynek szereplői védelmet élveznek a kívül maradókkal szemben.⁴

A munkaerőpiac heterogenitása, erőteljes tagoltsága szinte törvényszerűen vezet ahhoz, hogy különféle belső és külső – tudatos vagy véletlenszerű – tényezők együttes hatására a piaci szereplők között csak korlátozott mértékben érvényesül az esélyegyenlőség. Az úgynevezett *diszkriminációelmélet* abból indul ki, hogy míg egyes csoportok (egyének) számára kedvezőbb feltételek alakul(hat)nak ki, addig ezzel párhuzamosan más szereplők számára kifejezetten diszkriminált, hátrányos helyzet állhat elő, és a kedvezőtlenebb pozíciót teremtő tényezők állandósulása esetén igen merev, nehezen változtatható korlátok alakulhatnak ki a munkavállalók között.⁵

Az „érintett” és „kívülálló” rétegek, csoportok vagy személyek között kialakuló éles különbségek – a piaci szereplők nagyon heterogén megoszlásának eredményeként – számos, úgynevezett diszkriminációs tényezőre vezethetők vissza. Ezek közül a családi háttér; az érintettekkel szemben meglévő nemi, etnikai, nemzetiségi, faji, vallási vagy politikai előítéletek; az állam terület- és ágazati fejlesztési politikája; a munkavállaló teljesítménytől független megítélése, illetve a szak- és érdekvédelmi szervezetek saját munkavállalói csoportjaiknak előjogokat biztosító tevékenysége a legfontosabbak.⁶

Némiképp hasonló, lényegét tekintve mégis alapvetően más megközelítést alkalmaz a *munkavállalói stratégiákra* épített megközelítés, mert a diszkriminációs elmélet az emberi kapcsolatokban jelentkező elválasztó, megkülönböztető jegyekre koncentrál, ez a teória viszont a munkaadó és a munkavállaló között kialakuló konkrét (tehát személyhez vagy vállalathoz kötődő) kapcsolatok szorosságát vizsgálja. A szoros, kölcsönös előnyökön nyugvó kapcsolatrendszernek két aspektusa van.⁷

Egyfelől a munkaadó szakmai és gazdasági érdekeit figyelembe véve erősen ragaszkodik az üzemspecifikus ismeretekkel rendelkező munkavállalóihoz, a számára értékes embereket minden körülmények között igyekszik megtartani, miközben a többiekhez értelemszerűen kevésbé ragaszkodik, jóval kisebb a kötődés erőssége. A másik oldalon ugyanakkor legalább ennyire jellemző a mérlegelés, mivel minden egyes munkavállaló számára alapvető fontosságú, hogy miként realizálódhat a saját érvényesülési stratégiája. A speciális képzettséggel rendelkező munkavállalókat odaköti munkahelyükhöz, hogy a többlettudás esetleg csak abban a munkakörben jelent számukra kedvezőbb el-

bírálat, az általános, ám mindenhol egyformán használható tudással rendelkező többi alkalmazottnak viszont jóval lazább a kapcsolata, mert ez utóbbiak számára sem nehezség, sem presztízsveszteséget nem jelent a munkahelyváltás.

A leírt megközelítést mint szegmentáló tényezőt figyelembe véve a munkaerőpiac három kisebb, egymástól jól elkülöníthető részpiacra tagolható.⁸ A *szakmai/foglalkozási részpiac*on a munkaadó az adott (számára szükséges) ismeretekhez ragaszkodik, és nem egy személyhez, mivel elvben a standardizált (nem üzemspecifikus) tudás következtében viszonylag könnyen talál hasonló képességű munkaerőt. A munkavállaló kötődése ebből következően szintén alacsony, mert bár könnyen elbocsáthatják, de a piacon keresett általános tudása révén gyorsan el is helyezkedhet, nem okoz gondot a beilleszkedés.

A *szervezeti/üzemi részpiac*on ezzel éles ellentétben az üzemspecifikus ismeretek fontosságából következően kölcsönös függőségen alapuló személyes kapcsolatrendszer alakul ki a munkaadó és a munkavállaló között. A munkavállalók itt már nehezebben pótolhatók, elveszhet a kiképzésükbe investált tőke – ugyanakkor egy új munkahelyen a speciális ismeretekből származó előnyök könnyen semmivé válhatnak, ezért a mindkét oldalon erős kötődés egy zárt, védett részpiacot hoz létre.

A leghátrányosabb helyzetben a marginális vagy úgynevezett „*hétköznapi*” *munkaerőpiac* szereplői vannak, mivel a kötődések erősségét alapvetően meghatározza, hogy itt a munkaadó szempontjából a jellemzően alacsony képzettségi igény és követelményszint, az állandóan meglévő bőséges túlkínálat miatt nem különösebben fontosak sem a munkahelyek, sem a munkavállalók. Ez utóbbiak részéről szintén nincs indok és lehetőség a szorosabb kapcsolatok kiépítésére, mivel az alacsony elvárások miatt szakmai ismeretek hiányában is találhatnak maguknak munkahelyet, amely ugyanakkor nem biztosít különösebb előnyöket a számukra, nem létezik semmilyen védettség. A mindennapi életben a részpiacok nem működnek egymástól függetlenül, gyakorlatilag akár egy vállalaton/szervezeten belül is létrejöhetnek a különböző típusok kombinációi, amelyek az említett alaptípusok mellett, esetenként akár azok hiányában alkothatnak működő rendszert.

A leginkább összetett, a munkaerőpiacon két alapvető részpiacot elkülönítő, úgynevezett *duális-szegmentált munkaerőpiaci elméletek* az 1960-as évek végén, illetve a következő évtized elején kezdtek teret nyerni.⁹ A modell kidolgozói, Doeringer és Piore a belső és külső munkaerő-piaci szegmensek mélyebb vizsgálata nyomán eljutottak a primer, illetve a szekunder részpiac definíciójának megalkotásáig, amelyeket az eddigiektől eltérő módon, külső jegyek alapján határoltak el egymástól. Előbbibe a nagyvállalatok és/vagy az erős érdekképviseléssel rendelkező szakterületek munkavállalói tartoznak, erős, védett, jelentős előnyöket élvező (magasabb fizetés, jobb munkakörülmények, stabilabb munkahely) szegmenseket alkotva, amelyekkel szemben állnak a szekunder piac gyenge, védtelenebb, kevesebb vagy semmilyen előnyt nem biztosító (alacsonyabb

munkabér, munkahelyi instabilitás, rossz munkakörülmények, korlátozott előrejutási lehetőségek) szegmensei. Az elmélet alapvető újdonságát tehát az adja, hogy szakítva az úgynevezett „ökonometriai” modellekkel, előtérbe helyezte a történeti, intézményi, pszichológiai és szociológiai faktorokat.

A két részpiac sajátos jellemvonásait tekintve a primer szektort a munkavállaló és a munkaadó között kialakuló kölcsönös és szoros kötődés jellemzi, amelyre alapozódva kiépül egy fejlett, jól strukturált belső piac. Ez a fajta működési mechanizmus mindkét fél számára kölcsönös előnyöket, illetve védettséget eredményez, mert a külső konkurencia, a közvetlen piaci hatások megszüréseivel kevésbé kell tartani a munkahely vagy a munkatárs elvesztésétől. A szekunder piac gyakorlatilag a primer „negatív tükörképének” minősíthető: itt az előnyök helyett sokkal inkább a hátrányok halmozódásáról beszélhetünk, mivel ez a részpiac nem képes arra (vagy nem is törekszik rá), hogy az említett előnyöket biztosítsa a szereplőinek. Mindennek törvényszerű következménye, hogy a munkaadói és munkavállalói oldal kapcsolata laza, az itt kiépülő belső piac kevésbé strukturált és jóval nyitottabb (a vállalaton belül is a külső piacra jellemző verseny dominál). A verseny tehát nemcsak a belső és a külső piac között zajlik, hanem a belsőre bekerült munkavállalók között is, ezért igen magas fluktuációval, alacsony bérszinttel, és jellemzően rosszabb munkafeltételekkel találkozhatunk.¹⁰

A duális-szegmentált piac alapmodelljét már kidolgozásakor sok kritika érte, és maga Piore is többször átdolgozta, továbbfejlesztette azt. A későbbiekben már nem duális, hanem hármas szegmentációt feltételezett a munkaerőpiacon, és a primer szektoron belül megkülönböztetett egy felső és egy alsó részpiacot. A valósághoz azonban minden bizonnyal sokkal közelebb áll a László Gyula által ismertetett modell: a szerző mind a primer, mind pedig a szekunder szegmens működését jóval differenciáltabban írja le. A primer szektoron belül a kedvezmények mértéke és a külső hatásokkal szembeni védettség alapján három szintet különböztet meg, csakúgy, mint a növekvő verseny, a fokozódó kiszolgáltatottság alapján felosztott, jóval strukturálatlanabb szekunder szegmensben.

A munkaerőpiac primer és szekunder szegmenseinek kialakulásához és fennmaradásához hozzájáruló számos gazdasági, vállalatirányítási stb. tényező stabilnak minősíthető, a két szektor közötti alapvető különbségek (más intézményi struktúra, eltérő munkafeltételek, erősen eltérő képzettség, normák, munkastílus és értékrend) miatt az átjárás mértéke is korlátozott. Az erőteljes különbségek és a korlátozott átjárhatóság következtében a két szegmens között nem alakul ki verseny, sem a kereslet-kínálat, sem a bérszínvonal különbségei nem egyenlítődnek ki – vagyis a munkaerőpiac ebből a szempontból megmerevedik, két alaptípusú belső piacra bomlik. A flexibilisebbé váláshoz igen komoly gazdasági és társadalmi változások szükségeltetnek: a primer szektor kiszélesedéséhez tartós konjunktúra vagy erősen felerősödő társadalmi mobi-

litás, a szekunderbe pedig a hosszú távú dekonjunktúra és a tartós munkanélküliség hatására csúszhatnak le szélesebb társadalmi rétegek – „normális” piaci viszonyok között viszont a tartósság jellemző.¹¹

A magyarországi munkanélküliség sajátosságai és területi folyamatainak főbb jellemzői a rendszerváltás után

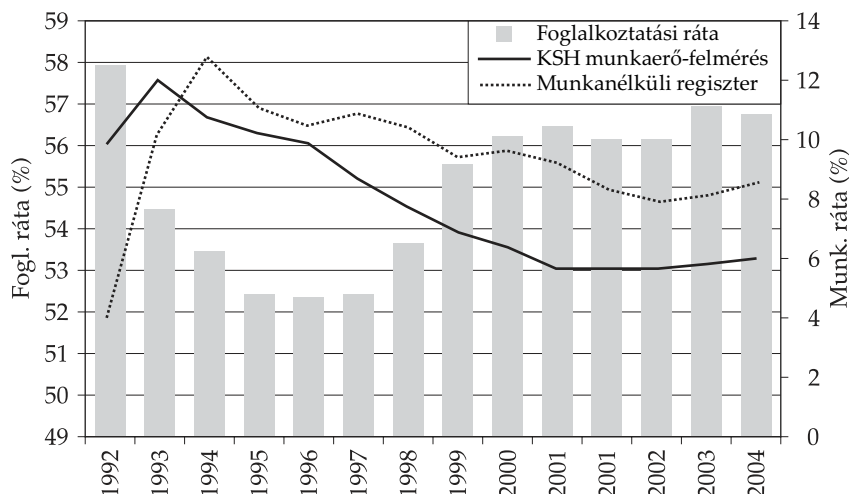
A rendszerváltás időszakában felszínre kerülő foglalkoztatási problémák új, addig ismeretlen társadalmi jelenség, a munkanélküliség megjelenését hozták magukkal. Az 1990-es évtized első éveiben, a posztoszocialista transzformáció eredményeként a gazdasági struktúra radikálisan és ugyanakkor nagyon gyorsan átalakult, amit a munkaerőpiac térszerkezete is követett. A foglalkoztatottak számának és arányának jelentős visszaesésével párhuzamosan váratlan és igen nagy arányú emelkedést követően tömegessé vált a csak 1989 óta kezelni próbált munkanélküliség. A kibontakozó *foglalkoztatási válság* a nyugat-európaihoz képest több sajátos jellemvonást mutatott, mind strukturális, mind térbeli vonatkozásait tekintve.

Egyrészt az egyik legfontosabbnak említhető, hogy a munkanélküliség Magyarországon tapasztalható hirtelen, nagymértékű emelkedésére a működő piacgazdaságokban a korábbiakban nem volt példa, mivel ott korántsem avatkoztak be olyan erősen a munkaerőpiac mechanizmusaiba, mint a szocialista tömb országokban, ahol ideológiai okokból a piac létezését sem ismerték el (1. ábra).

Másrészt a munkanélküliség már megjelenésekor igen erőteljes területi differenciálódással volt jellemezhető: az úgynevezett „nyugat-keleti lejtő” az 1990-es évek legelején kialakult, vagyis az ország keleti–északkeleti részében a munkanélküliségi ráta már ekkor többszöröse volt a főváros és agglomerációja, illetve az északnyugat-dunántúli térségek értékeinek. A jelentős szóródás azonban nemcsak makroszinten vált jellemző vonássá, hanem az egyes régiókon, megyéken, illetve kistérségeken belül is erőteljes polarizálódás alakult ki.¹²

A munkaerő mobilitásának alacsony szintje alapvetően hozzájárult a zárt, egymástól többé-kevésbé függetlenül működő regionális munkaerőpiacok kialakulásához. Az ingázás feltételeinek nagymértékű romlása, illetőleg az egyes régiók közötti gazdasági és életszínvonalbeli különbségek miatti erőteljes területi szegmentálódás konzerválja a munkaerőpiac kedvezőtlen és igen merev térszerkezetét.¹³

Jól jelzi ezt, hogy az 1992–2005 közötti időszakban a munkanélküliség térbeli struktúrája lényegében alig változott. A legmagasabb munkanélküliséggel sújtott területek (a kiinduló viszonyokkal gyakorlatilag megegyezően) napjainkban is periferikus, zöm-

1. ábra. A foglalkoztatottság és a munkanélküliség alakulása 1992 és 2004 között¹⁴

Forrás: A Munkaerőpiaci Tükör 2005 adatai alapján szerkesztve.

mel határ menti fekvésű rurális-aprófalvas térségek – kivéve a nyugati határvidékeket, amelyek a Központi régióval egyetemben a legkisebb munkanélküliségi mutatókkal (ez a regisztrált munkanélkülieknek a munkavállalási korú népességen belüli részarányát jelenti) rendelkeznek. Az 1992-ben a legmagasabb munkanélküliséggel sújtott 32 kistérség közé tartozók közül 20 szűk másfél évtizeddel később is ebben a kategóriában található, és az ellenkező végleletet jelentő, a lista élén álló csoportban is hasonló (21 kistérség) ez az arány.

A térbeli struktúra megmerevedése azonban nem jelenti azt, hogy a vizsgált időszakban ne történtek volna lényeges változások a munkanélküliség mértékét és főbb jellemzőit tekintve. A munkanélküliek számának és az aktív korú népességhez viszonyított arányának alakulásában 1992 és 2005 között két, hatásait tekintve gyökeresen eltérő tendencia zajlott le. Egyfelől a regisztrált munkanélküliek száma és aránya országos átlagban dinamikusan csökkent, másrészt azonban ezzel egyidejűleg jelentősen nőtt az átlaghoz viszonyított eltérések szélső értékei között mérhető különbség.

A munkaügyi központok nyilvántartásaiban szereplő munkanélküliek száma az 1992. december 20-i 660 321 főről 2005 azonos időszakára 410 649 főre csökkent, vagyis kevesebb mint kétharmadára esett vissza, és ennek megfelelően a munkanélküliségi mutató 11 százalékról 5,9 százalékra mérséklődött. Ez mindent egybevetve nagyon komoly előrelépésként értékelhető még annak ismeretében is, hogy ebben az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök eredményes alkalmazása mellett vitathatatlanul jelentős szerepet

játszottak az időközben bekövetkezett – és sok esetben a regisztrált munkanélküliek számának csökkenését eredményező – adminisztratív változások (a jövedelemptóló támogatás vagy a pályakezdők munkanélküli-segélyének megszüntetése, a járadékra való jogosultság időtartamának többszöri csökkentése stb.).

A vizsgált időszakban összességében országosan csökkenő tendenciával párhuzamosan azonban kistérségi és települési szinten a szélső értékek irányába történő elmozdulás következett be, nőtt az egyes területek közti különbség. Ez alapvetően arra vezethető vissza, hogy az egyébként is kedvezőbb helyzetben lévő területeken (például Budapest és az agglomeráció, Nyugat-Magyarország) csökkent a munkanélküliség, míg az eleve magas munkanélküliséggel sújtott térségekben (Északkelet-Magyarország, Dél-Baranya stb.) csak az átlagnál lassabban vagy egyáltalán nem csökkent a regisztrált munkanélküliek aránya. Ezért ezeken a területeken egyre több település mozdult el a kedvezőtlen kategóriák felé, míg az „ellenpóluson” ugyanez játszódott le a másik irányban.

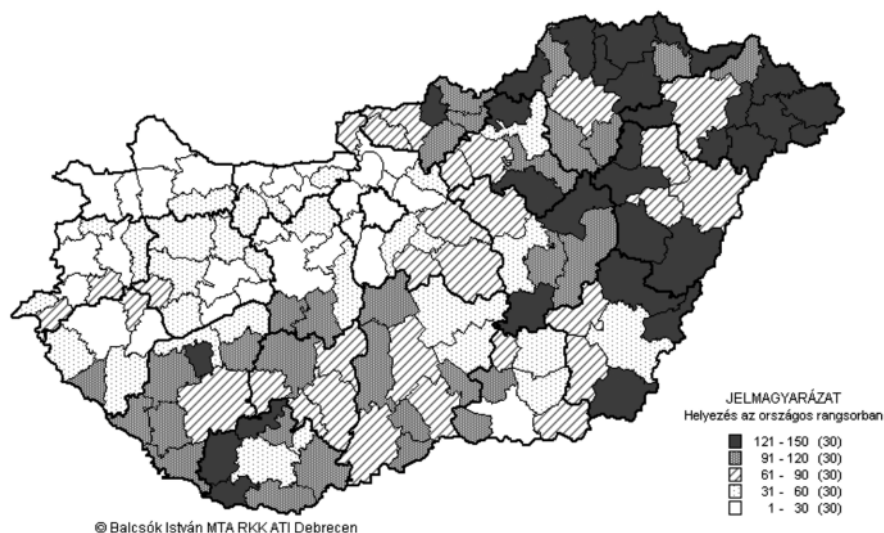
A munkanélküliek számának és arányának az országos átlagnál lassabb csökkenése, stagnálása, illetve esetenként emelkedése nemcsak a kedvezőtlenebb pozícióba kerülő kistérségek és települések számát növelte meg, hanem az országos átlaghoz viszonyított negatív irányú eltérés amplitúdóját is. Amíg 1992-ben települési szinten még „csak” ötszörös volt az átlagértékhez viszonyított legnagyobb eltérés, addig ez 2005-ben már csaknem 8,5-szeresére emelkedett.

Az a trend is nyomon követhető, hogy a munkanélküliségi mutató értéke a kedvező és a kedvezőtlen helyzetben levő térségekben egyaránt homogenizálódott, mert előbbi esetben az alacsony, utóbbiban pedig a magas munkanélküliséggel sújtott területek növelték jelentősen területi kiterjedésüket, Kelet-Magyarországon egy jól kirajzolódó, nyugat-keleti, illetve délnyugat-északkeleti irányú elmozdulás következett be. Ennek eredményeként egyre élesebben határolódnak el egymástól a különböző adottságú térségek, és kistérségi-települési szinten még inkább érzékelhetővé válik a foglalkoztatási szempontból válságban lévő területek fokozatos leszakadása.

A munkaerőpiac struktúrájának megmerevedése, illetve a területi különbségek fokozódása egy roppant bonyolult összefüggésrendszerre mutat rá. A rossz foglalkoztatási helyzet az érintett térségek összetett gyökerű elmaradottságának egyik legfontosabb következménye, ugyanakkor tartóssá válása, illetve a munkanélküliek tömeges megjelenésének következményei (társadalmi devianciák, elszegényedés stb.) miatt maga is az elmaradottság egyik fő tényezőjévé, strukturális elemmé vált.

A legsúlyosabb foglalkoztatási problémák továbbra is leginkább az összetett, többtényezős elmaradottsággal küzdő térségekben jellemzőek. Ezt támasztja alá az a vizsgálatunk, amelyben a munkanélküliségi mutatóval szoros korrelációs kapcsolatban lévő, foglalkoztatási és munkanélküliségi szempontból kiemelkedő fontosságú 12 további mutató (a foglalkoztatottak, a roma etnikumhoz tartozók, a legfeljebb az általános is-

2. ábra. Az egyes kistérségek országos rangsorban elfoglalt helyezése a kiválasztott mutatók sorrendátlaga alapján

Forrás: Saját szerkesztés a KSH és a Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján.

kola nyolc osztályát befejezők teljes népességhez viszonyított aránya, a tartós munkanélkülieknek az összes regisztrálthoz viszonyított aránya, az egy főre jutó személyi-jövedelem-alapot képező jövedelem, az ezer lakosra jutó működő vállalkozások száma stb.) összevont sorrendátlagát vettük figyelembe (2. ábra).

Az egyes kistérségeknek az összesített mutatók alapján felállított országos rangsorban elfoglalt helyezése alapján a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő területek általában zárt tömbökben, leginkább a keleti-északkeleti országhatár mentén helyezkednek el. Hasonlóan rossz helyzetben csak a délnyugati határszél aprófalvas területei, illetve a Közép-Tiszavidék vannak, és a munkaerőpiac igen erőteljes polarizációját mutatja, hogy csak ezekben a térségekben találunk olyan kistérséget, amelyik az országos lista utolsó 30 helyének valamelyikét foglalja el.

A munkaerőpiac működését befolyásoló legfontosabb tényezők az Alföld északkeleti részén fekvő periferikus térségekben

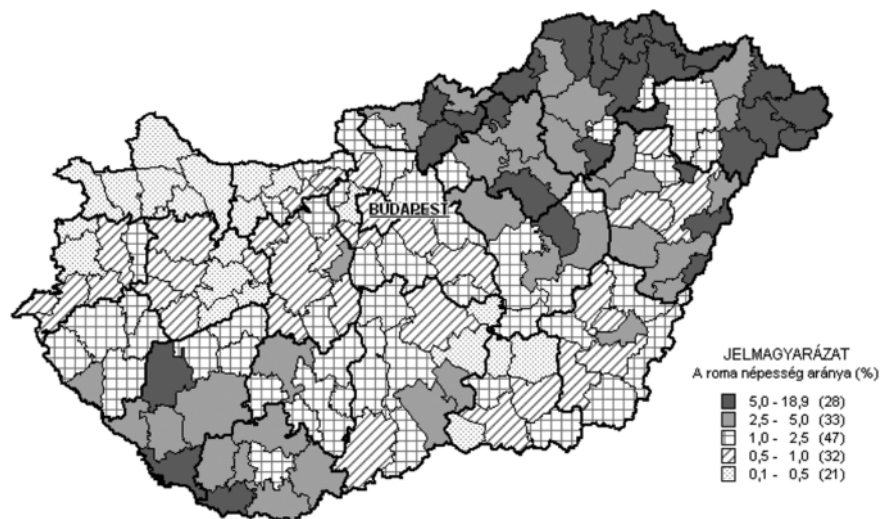
Az elmúlt évek során az Alföld északkeleti részén fekvő térségekben folytatott különböző kérdőíves vizsgálatok és interjúk segítségével részleges, ám mégis értékelhető képet kaptunk arról, hogyan élnek meg a kezdettől fogva munkaerő-piaci perifériának minősülő, halmozottan hátrányos helyzetben lévő területeken élő szakemberek, önkormányzati tisztviselők, részben pedig maguk a lakosok a tartós foglalkoztatási gondokat, melyek azok a legfőbb okok, amelyek szerintük felelőssé tehetőek a kedvezőtlen folyamatok fennmaradásáért.

Az MTA RKK Debreceni Osztálya által Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg 119 határ menti településének önkormányzatai körében két ízben elvégzett komplex, a gazdasági-társadalmi élet legtöbb vonatkozására kiterő kérdőíves felmérések; a magyar-ukrán határ két oldalán fekvő négy településpár lakosságának körében lebonyolított, a határon átnyúló kapcsolatok jellegét vizsgáló kérdőíves vizsgálatok (a magyar oldali településeken 520, a kárpátaljai településeken pedig 560 kérdőív készült),¹⁵ valamint az önkormányzati kérdőíves vizsgálatokhoz kapcsolódóan kifejezetten a határ menti, periferikus fekvés hatásaira koncentrált interjúorozatok alapján (felkerestük valamennyi, a határral érintkező munkaügyi kistérség kirendeltségeinek vezetőit, esetenként vidékfejlesztési kistérségi menedzsereket) a vizsgált terület legfontosabb problémái a következőkben foglalhatók össze.

Egybehangzó vélemények alapján a munkavállalási lehetőségeket leginkább befolyásoló tényező valamennyi térségben, és különösen a határ közvetlen közelében fekvő településeken az *igen rossz megközelíthetőség* (hiányos és/vagy rossz minőségű út- és vasúthálózat, alacsony járatsűrűség stb.). A probléma nem új keletű, és egyetlen lehetőségként az itt élők már korábban is a távolsági ingázásban keresték a megoldást. Az 1990-es évek folyamatai azonban nem kedveztek ennek az életformának, és az ingázók létszáma nagymértékben csökkent. Az utazási költségek folyamatos emelkedése miatt a munkáltatók szinte mindenhol leépítették a szerződéses utaztatást, és a költségek csökkentése érdekében legelőször a bejáróktól szabadultak meg.

A földrajzi fekvésből adódó általános problémák alapvetően meghatározzák a térségben a munkaerőpiac működési feltételeit. A kedvezőtlen makrogazdasági jellemzők következményeként országos és regionális viszonylatban egyaránt hihetetlenül kevés a térségben a legális munkalehetőség. A munkahelyek hiánya az egyik, ha nem a legfontosabb oka annak, hogy a vizsgált terület munkanélküliségi rátái tartósan az országos átlag felett alakulnak. A multinacionális cégek hiánya, a helyi vállalkozók tőkeszegénysége és egyéb tényezők szinte törvényszerűen odavezettek, hogy a vizsgált

3. ábra. A roma etnikum aránya a teljes népességben belül a munkaügyi kistérségekben (2001)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH népszámlálásadatai alapján.

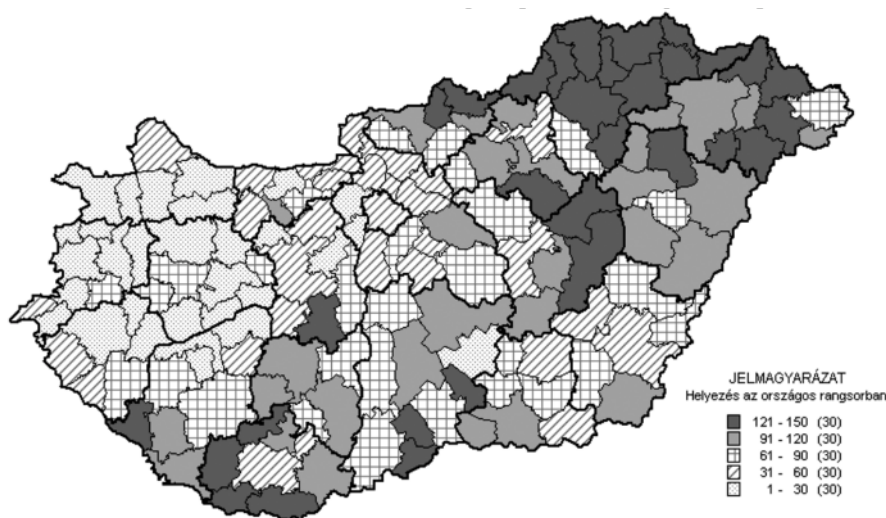
területen az önkormányzatok (vagyis a szociális munkaerőpiac) váltak a legnagyobb foglalkoztatóvá.

Az egy érvényes, betöltetlen álláshelyre jutó regisztrált munkanélküliek létszámát tekintve a vizsgált időpontban Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 2,7-szeresen, illetve 3,7-szeresen múlta felül az országos átlagot. Az óriási anomáliákat jól jelzi, hogy akadt olyan kistérség, ahol az 1622 fő regisztrált munkanélkülinek egyetlenegy álláshelyet sem (!) tudtak felkínálni.

A határ menti területek munkanélküliségi problémáiról folytatott beszélgetések mindegyikében komoly szerepet kapott a *roma etnikumnak* a térségben betöltött szerepe. A 2001-es népszámlálás, illetve a valóságot jobban tükröző önkormányzati és kutatásokra alapozott becslések adatai alapján az északkeleti részen, különösen pedig a határ mentén elhelyezkedő aprófalvas térségekben az országos átlagnál jóval magasabb a roma népesség aránya, és sok esetben a területi szegregálódás jeleit mutatják a több településre kiterjedő egybefüggő területek (3. ábra).

A roma etnikum foglalkoztatottsági helyzetét tekintve elmondható, hogy az interjúalanyok mértékadónak tekinthető becslései alapján általában mintegy 70-80 százaléuk tartósan kiszorult a legális munkaerőpiacról, és vajmi kevés esélyük van arra, hogy visszakерüljenek oda. A tartósan munkanélküliek több mint kétharmadát ők adják, és a nagyon valószínű feltevések alapján a latens munkanélkülieken belül is ők

4. ábra. Az egyes kistérségeknek a tartós munkanélküliek aránya alapján felállított országos rangsorban 1992 és 2005 között évenként elfoglalt pozíciói átlagából képzett sorrendje

Forrás: Saját szerkesztés a Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján.

vannak többségben. A kialakult helyzetnek számos oka van: az elszomorítóan kedvezőtlen képzettségi szint, a sokat vitatott munkamorál, illetve a velük szemben megnyilvánuló negatív előítélet mindenképpen kiemelhető ezek közül.

A tartósan munkanélküliek igen magas létszáma és aránya az előzőekhez hasonlóan súlyos gondokat okoz a vizsgált területen. A mai állapot természetes következménye annak, hogy a keleti határ mentén húzódó térségekben már igen korán magas szintre emelkedett a munkanélküliek létszáma, és a magas munkanélküliség a csökkenések ellenére állandósult (4. ábra). További gondokat okoz, hogy az összes regisztrálthoz viszonyítva jóval kedvezőtlenebb iskolai végzettségük és korösszetételük miatt (magasabb az idősebb, elhelyezkedni képtelen korosztály aránya) zömmel csak a közhasznú és/vagy közmunkák keretében foglalkoztathatóak, mivel a munkaerőpiacon irántuk megnyilvánuló kereslet a támogatások ellenére nagyon csekély.

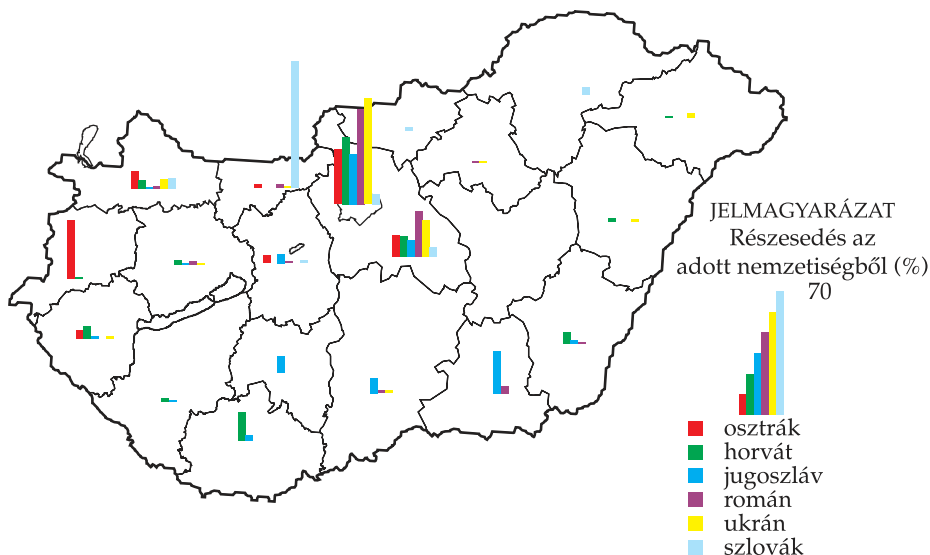
A tartós munkanélküliség okait, lehetséges kezelési módszereit, illetve az egyént és a társadalom egészét érintő negatív hatásait már sokan és sok helyen leírták, az egyénre gyakorolt legsúlyosabb hatások közül azonban az interjúk tapasztalatai alapján érdemes kiemelni a mellőzöttség, a feleslegessé válás érzetét, amely sok tartósan munkanélküli esetében vezet valamilyen szenvedélybetegség irányába. A hosszú állástalanság következtében megindul az egyén (szellemi és fizikai) leépülése, ezért sok esetben az új munkahelyek létesítése sem jelentene megoldást, mert ezek az emberek

már nem lennének versenyképesek a piacon. A társadalmilag is káros következmények közül ki kell emelni az igényszint mérséklését, az életszínvonal jövedelemhez való igazítását, mert ezek az igénytelenséget terjesztik és generálják a további elszegényedést.

Szintén egybecsengőek azok a vélemények, amelyek a kevés munkaalkalmat, a nagyarányú munkanélküliséget és a tartós munkanélküliek magas számát szorosan összekapcsolják néhány egyéb súlyos problémával. Mivel a jelenlegi helyzet (rossz megközelíthetőség, rosszabb életfeltételek, alacsony fizetések stb.) érdemi javítására rövidebb távon nincs kilátás, így természetes folyamat a szelektív elvándorlás. Emellett komoly gondot jelent, hogy a munkanélküliség elől sokan menekültek az inaktív népesség táborába, a csökkent munkaképességűek elhelyezése viszont csaknem kilátástalan. A helyzetet súlyosbítja, hogy a sokszor csonka, a munkanélküli-ellátásból és/vagy egyéb segélyekből élő, csökkenő életszínvonalú családokban felnövő gyermekek nem tudnak továbbtanulni, nem tudják megszerezni az elhelyezkedéshez szükséges végzettséget – ez pedig hozzájárulhat a jelenlegi gondok újratermelődéséhez.

A kevés munkalehetőség, az ország egészéhez viszonyított kedvezőtlen életfeltételek miatt különösen a lakosság körében komoly problémaforrásként tűnnek fel a határon túlról legálisan vagy illegálisan érkező munkavállalók. Az „idegenekkel” szembe-

5. ábra. A Magyarországgal szomszédos államokból érkező külföldi munkavállalók területi koncentrációja a 2005-ben kiadott munkavállalási engedélyek alapján

Forrás: A Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerkesztve, MTA RKK Debreceni Osztály.

ni fenntartásokat leginkább a megélhetési gondok, illetve az egyébként is bizonytalan munkahelyek elvesztésétől való félelem táplálja, mivel a külföldiek a magyarországi bérek töredékéért is hajlandóak munkát vállalni. A hivatalos és kérdőíves felmérésekre alapozott adatok alapján azonban – noha az itt élőknek sok esetben más a véleményük – a keleti határszél az előző évekhez hasonlóan inkább csak „ugródeszkának” minősül a szomszéd országokból munkavállalási szándékkal érkezők szemében (5. ábra).

Munkaerő-piaci modellek és a magyar valóság

Kísérletet teszünk annak összefoglalására, hogy az első tematikai egységben ismertett különböző munkaerő-piaci modellek megállapításai mennyire alkalmazhatóak Magyarországra, illetve a szűkebb kutatási területre. A következőkben a statisztikai és empirikus módszerekkel begyűjtött adatokra, illetve a mélyinterjúkra és saját tapasztalatokra alapozva a tartósan magas munkanélküliséggel sújtott térségek részpiacaira vonatkozó megállapításokat összegezzük röviden.

A neoklasszikus modell által feltételezett dinamikus piaci egyensúly gyakorlatilag nem létezik a kutatási terület részeit és egészét tekintve sem. Az elmúlt másfél évtizedben sokkal inkább a keresleti és kínálati oldal tartósan megbomlott egyensúlya volt jellemző, amit nemhogy a piac önszabályozó mechanizmusai, de még a kormányzati beavatkozás, a munkaügyi szervezet megfeszített munkája sem tudott eredményesen közelíteni egymáshoz.

A szegmentációs elméletek alapján kirajzolható részpiacok létrejötte ugyanakkor a mindennapokban érezhető és adatokkal is alátámasztható, sőt az országon és az említett régióon belül is sajátos részpiacok kialakulását a különböző szegmentációs tényezők halmozódása még inkább elősegíti. A különböző szegmentációs elméleteknek gyakorlatilag mindegyike alkalmazható többé-kevésbé a vizsgált határ menti területek egyes problémáinak kiemelésére vagy magyarázatára, de teljesen valós képet még együttesen és egymást kiegészítve sem nyújthatnak.

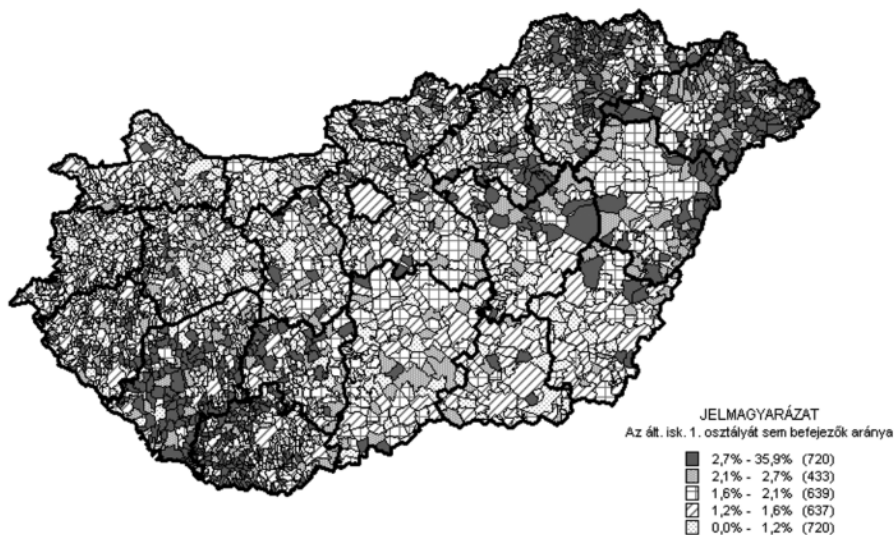
A duális-szegmentált munkaerő-piaci modell által figyelembe vett ismérvek és a szegmentációt kiváltó tényezők alapján a vizsgált területen összességében egyértelműen a szekunder (sajátosságait tekintve kedvezőtlen) jellegű részpiac dominál. A periferikus fekvésű térségekben szinte minden esetben a hátrányok halmozódásával találkozunk: a piacot a strukturátlanság, az alacsony munkabérek és az átlagosnál rosszabb munkafeltételek jellemzik. A vizsgált terület földrajzi fekvése ebben az esetben az egyik legfontosabb szegmentációs tényező: az északkeleti határszél távol esik a nyugati határtól (ez és az elérhetőség – több más tényező mellett – döntően befolyásolja a tőkevonzó képességet), ezért szinte teljes egészében hiányoznak a területről a

preferált kategóriába tartozó, a technológiai szint révén a primer piac kialakulásának irányába ható húzóágazatok.

Az érvényes üres álláshelyek jellemzőit megvizsgálva megállapítható, hogy azok struktúrája a vizsgált területen minden szempontból előnytelenebb az átlagosnál: a munkahelyteremtő beruházások támogatásának felhasználása alig jellemző, jóval kevesebb a támogatás igénybevétele nélkül felajánlott úgynevezett „általános” munkahely, ezzel szemben a köz- és közhasznú munkák keretében fenntartottak részaránya nagyságrendekkel magasabb – utalva ezzel a szociális munkaerőpiacnak a térségben betöltött kiemelt szerepére.

Még kedvezőtlenebb tényező, hogy a perifériaterületeken koncentrálódik az alacsony végzettséggel sem rendelkező népesség jelentős része (6. ábra). Ez oka és egyben következménye is a szekunder jellegű piac kialakulásának: az alacsony képzettségű munkaerő nem vonzza a térségekbe a komoly foglalkoztatási potenciállal rendelkező befektetőket, a kedvezőtlen munkaerő-piaci-megélhetési viszonyok a szelektív elvándorlás felerősítése révén ugyanakkor erőteljes demográfiai eróziót katalizálnak. A potenciális munkaerőbázis tehát erősen szekunder jellegzetességeket mutat, és jó néhány kutatási eredmény támasztja alá, hogy ezekben a térségekben sokszor a kellő szándék

6. ábra. Az általános iskola első osztályát sem befejezők aránya a hetévesnél idősebb népességben belül településenként (2001)

Forrás: Saját szerkesztés a KSH népszámlálásadatai alapján.

és meglévő lehetőség mellett sem mindig lehet létrehozni új munkahelyeket, mert a képzettség vagy a munkavállalási attitűd miatt nem áll rendelkezésre megfelelő számú munkavállaló.

Bár a munkaerőpiac működési feltételeit meghatározó makrogazdasági környezet, illetve maga a munkaerőbázis szekunder ismertetőjegyeket mutat, a szociális piac erőteljes és sajátos szerepének következtében mégis felfedezhetők egyedi, az elmélet szülőházájában tapasztaltaktól gyökeresen eltérő jellemvonások is. A modell szerint a szekunder piacnak az egyértelműen kedvezőtlen adottságok miatt a munkavállalók gyengébb kötődése, illetve az ebből következő magas fluktuáció a sajátossága. A vizsgált térségekben ugyanakkor ezek a megállapítások csak részben vagy egyáltalán nem jellemzők.

A rendelkezésre álló adatok többsége egyértelműen jelzi, hogy a határ mentén fekvő periferikus térségekben jószerével csak a másodlagos piac működik ténylegesen, de mindenképp a foglalkoztatottsági-munkanélküliségi jellemzőket determináló módon. A sajátos „szociális” részpiac – bár szinte minden vonásában szekunder jellemvonásokat mutat – a piaci szereplők kötődésének erősségét és fluktuációját tekintve gyökeres ellentéte a nyugati modellnek.

Az alapvetően német mintára épülő, úgynevezett *második munkaerőpiac* az eredeti elképzelések szerint a két munkahely közötti átmeneti állapot során nyújt részleges megoldást az oda belépőknek, ezért a fluktuáció szintje magas, és semmi nem köti ide a szereplőket. Magyarország tartós foglalkoztatási válsággal küszködő térségeiben ugyanakkor a szekunder jellemvonásokat mutató piac tényleges funkcióját tekintve elsődlegessé vált, mivel a népesség jelentős hányadának függ tőle a hosszabb távú megélhetése. Kialakult a munkanélküliek egy stabil magja, amelynek tagjai nem tudnak vagy nem is akarnak kilépni a másodlagos piacról, és széles körben elterjedt a részben a szociális munkaerőpiac által biztosított segélyekre alapozott életforma. A munkaügyi regiszterben eltöltött átlagos idő ezért a nyugati többszörösére emelkedett, vagyis az ott jellemző fluktuáció ebben az esetben minimális szintű.

A kötődések erőssége a leírtakból következően sajátos jellemvonásokat mutat. A vizsgált terület nagy részén csak az önkormányzatok képesek a segélyezési rendszerben maradáshoz, a megélhetéshez szükséges munkalehetőségeket biztosítani, így a szociális piac szereplői – más lehetőség nem lévén – kiszolgáltatottságuk következtében igen erősen kötődnek a létfenntartásukat biztosító testületekhez. Az azonban más kérdés, hogy bizonyos esetekben az erős kötődés nem feltétlenül a kiszolgáltatottság, hanem sokkal inkább a pontos számításokra épülő tudatos felvállalás eredménye, de ez az alapvető viszonyokon lényegileg nem változtat.

Miután a szekunder munkaerőpiac eme két jellemvonását tekintve sokkal inkább a nyugati primer részpiacra emlékeztet, ezért nem meglepő, hogy az itteni elsődleges piac gyakorlatilag ellentétévé válik az elméletinek. Az atomizált vállalkozási szerke-

zetben a jellemzően alacsony végzettségű munkaerő nagyon gyorsan cserélődik (jó-részt maguk a munkaadók is), és ez, illetve a jelentős túlkínálat miatt kialakuló erős verseny azt eredményezi, hogy a munkavállalók szándékai ellenére sem jön létre érdemleges kötődés a munkaadóval, sőt az elvben biztosított előnyök is jelentős csorbát szenvednek.

Az egyes intézményeknek a munkaerőpiac működésére gyakorolt befolyásoló hatásait kihangsúlyozó neoinstitutionalista modell a vizsgált területen jól alkalmazható, mert az állami beavatkozásnak igen komoly szerepe van az elhelyezkedési esélyek javításában. Mindez könnyen belátható, ha figyelembe vesszük, hogy a legtöbb településen az önkormányzatok váltak a fő, esetenként az egyetlen foglalkoztatóvá, és domináns szerep jut az állam által fenntartott szociális munkaerőpiacnak – gyakorlatiasan szemlélve a köz-, illetve közhasznú munkáknak.

A munkaerő-piaci diszkrimináció elmélete több szempont figyelembevételével is alkalmazható a valós piaci viszonyok elemzésére, mivel az északkelet-magyarországi térségekben élő munkavállalók jelentős része esetében beszélhetünk a munkához való jutás és a munkahely megtartásának lehetőségét, a munkabért stb. tekintve az esélyegyenlőség hiányáról. Ráadásul a diszkriminációs tényezők nemcsak az ország fejlettebb területeihez mérten fordulnak elő fokozottabb mértékben, hanem a rosszabb életfeltételek által kiváltott nagyobb társadalmi feszültségekből következően magukban az érintett térségekben is meghatározó szerephez jutnak, és a munkanélküliségi, illetve a szegénységi csapda öngerjesztő folyamatként újratermeli a hátrányos helyzetet, az évek múlásával egyre inkább szűkítve a felzárkózás lehetőségeit.

Nem egyedi jelenség, hogy a fogyatékkal élők, a 45 éves kor feletti munkavállalók és munkanélküliek, a többgyermekes anyák, a pályakezdő fiatalok, az elzárt településeken élők vagy különösképpen a roma etnikumhoz tartozók piaci versenytársaiknál jóval nehezebben juthatnak álláshoz, de a nagyarányú munkanélküliség, a tömeges elszegényedés, a létbizonytalanság és a kilátástalanság, illetve az országos átlagot jóval meghaladó roma népesség a társadalom tagjait a bűnbakkeresés, az előítéletek kialakulása és fennmaradása irányába orientálja, így a nagyobb fokú diszkriminációt szinte „természetes” jelenségnek tekinthetjük.

A kutatómunka során eddig elért, és az előzőekben röviden ismertetett eredményekre alapozva elmondható, hogy a különböző, elsősorban a nyugat-európai tapasztalatokra épülő munkaerő-piaci modellek és a magyar valóság összevetése révén rávilágíthatunk egy fontos, időnként erőteljesen háttérbe szoruló tényre. Jelesül arra, hogy a hazánkban összességében is igen komoly gondok forrását jelentő foglalkoztatottsági problémák megoldása elsősorban nem a más környezetben született „nyugati minták” átvételében, hanem sokkal inkább a lokális tényezők, ok-okozati összefüggések lehető legmélyebb feltárásában, ezáltal helyi, specifikus modellek és programok kidolgozásában keresendők.

Irodalom

- Abbott, L. F.: *Theories of the Labour Market and Industrial Employment. A Review of the Social Science Literature.* Manchester Industrial System Research, Manchester, 1980.
- Balcsók I.: Sokasodó gondok – szerény lehetőségek az északkeleti határ mente munkaerőpiacán. In: Baranyi B. (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön.* MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2001.
- Balcsók, I.–Dancs, L.–Koncz, G.: Bridge or iron curtain – a new external border of the European Union from the viewpoint of local people. In: *Association for Borderlands Studies 2004 European Conference. Borders in a New Europe. Between History and New Challenges.* Graz, 2004. CD-ROM.
- Baranyi B.: *A határmentiség dimenziói. Magyarország keleti államhatárai.* Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004.
- Baranyi, B.–Balcsók, I.–Dancs, L.–Mező, B.: *Borderland Situation and Periferality in the North-Eastern Part of the Great Hungarian Plain.* MTA RKK, Pécs, 1999. (Discussion Papers 31.)
- Becker, G. S.: *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education.* NBER, General Series 80, New York, 1964.
- Dancs L.: A határforgalom és a határmenti lakossági kapcsolatok jellegzetességei a magyar–ukrán határ mentén a rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. In: *A határmenti együttműködés lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között.* Nyíregyházi Főiskola Európai Tanulmányok Központja, Nyíregyháza–Ungvár, 2004.
- Dunlop, J. T.: The task of contemporary wage theory. In: Taylor, G. W.–Pierson, F. C. (eds.): *New Concepts in Wage Determination.* McGraw-Hill, New York, 1957.
- Fassmann, H.–Meusburger, P.: *Arbeitsmarktgeographie.* Teubner Verl., Stuttgart, 1997.
- Fazekas K. (1997): A magyarországi régiók fejlődését meghatározó tényezők 1990–1996 között. In: Hervainé Szabó Gy.–Szabó P. (szerk.): *Az emberi erőforrások hasznosítása, fejlesztése Magyarországon és Észak-Dunántúlon. Tudományos konferencia.* MTA VEAB, Veszprém, 1997.
- Galasi P.–Sík E.: A szegmentált munkaerőpiac elmélete. *Közgazdasági Szemle*, 1979. 12.
- László Gy.: *Emberi erőforrás-gazdálkodás és munkaerőpiac.* Egyetemi jegyzet. JPTE, Pécs, 1995.
- Lindbeck, A.–Snower, D.: *The Insider-Outsider Theory of Employment and Unemployment.* Cambridge, Mass, 1988.
- Nemes-Nagy J.–Németh N.: A „hely” és a „fej”. A regionális tagoltság tényezői az ezredforduló Magyarországon. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 2003/7.
- Roig, A. H.: Testing Spanish labour market segmentation: An unknown-regime approach. *Applied Economics*, 1999. 31(3).
- Schwertner J.: A munkanélküliség területi jellemzői. *Munkaügyi Szemle*, 1992. 37. 12.
- Schwertner J.: Parázsló munkaerőpiac. *Tér és Társadalom*, 1994. 8. 1–2.
- Tóthné Sikora G.: *Munkaerőpiaci ismeretek (Oktatási segédlet).* Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Humán Erőforrás Tanszék, Miskolc, 2002.

Jegyzetek

- 1 Abbott, L. F.: *Theories of the Labour Market and Industrial Employment. A Review of the Social Science Literature.* Manchester Industrial System Research, Manchester, 1980; Becker, G. S.: *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education.* NBER, General Series 80. New York, 1964.
- 2 László Gy.: *Emberi erőforrás, gazdálkodás és munkaerőpiac.* Egyetemi jegyzet. JPTE, Pécs, 1995. 34.
- 3 Dunlop, J. T.: The task of contemporary wage theory. In: G. W. Taylor and F. C. Pierson (eds.): *New Concepts in Wage Determination.* McGraw–Hill, New York, 1957. 117–139.
- 4 Galasi P.–Sík E.: A szegmentált munkaerőpiac elmélete. *Közgazdasági Szemle*, 1979. 12. 1487–1500.

- 5 Lindbeck, A.–Snower, D.: *The Insider-Outsider Theory of Employment and Unemployment*. Cambridge, Mass. 1988.
- 6 Tóthné Sikora G.: *Munkaerőpiaci ismeretek. (Oktatási segédlet)*. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar Humán Erőforrás Tanszék, Miskolc, 2002. 32.
- 7 Fassmann, H.–Meusburger, P.: *Arbeitsmarktgeographie*. Teubner Verl., Stuttgart, 1997.
- 8 László Gy.: *Emberi erőforrás-gazdálkodás és munkaerőpiac*. Egyetemi jegyzet. JPTE, Pécs, 1995. 43.
- 9 Galasi P.–Sík E.: A szegmentált munkaerőpiac elmélete. *Közgazdasági Szemle*, 1979. 12. 1487–1500.
- 10 Roig, A. H.: Testing Spanish labour market segmentation: An unknown-regime approach. *Applied Economics*, 1999. 31. 3. 293–305.
- 11 László Gy.: *Emberi erőforrás-gazdálkodás és munkaerőpiac*. Egyetemi jegyzet. JPTE, Pécs, 1995. 40.
- 12 Schwertner J.: A munkanélküliség területi jellemzői. *Munkaügyi Szemle*, 1992. 37. 12. 27–31.; Schwertner J.: Parázsló munkaerőpiac. *Tér és Társadalom*, 1994. 8. 1–2. 59–82.
- 13 Fazekas K.: A magyarországi régiók fejlődését meghatározó tényezők 1990–1996 között. In: Hervainé Szabó Gy.–Szabó P. (szerk.): *Az emberi erőforrások hasznosítása, fejlesztése Magyarországon és Észak-Dunántúlon. Tudományos konferencia*. MTA VEAB, Veszprém, 1997. 49–60.; Nemes-Nagy J.–Németh N.: A „hely” és a „fej”. A regionális tagoltság tényezői az ezredforduló Magyarországon. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, 2003. 7. 59.
- 14 A munkanélküliség mérésére számos más országhoz hasonlóan hazánkban is többféle módszert alkalmaznak. A Foglalkoztatási Hivatal munkanélküli-regiszterének adatai mellett a KSH negyedévente közli a nemzetközi, ILO standard módszerrel végzett munkaerő-felmérések adatait. Bár ezek az egységes kritériumok miatt alkalmasabbak a nemzetközi összehasonlításokra, a kérdőíves adatgyűjtés korlátjaiból következően települési-kistérségi szinten már nem relevánsak.
- 15 Az eredményeket bemutató fontosabb munkák: Baranyi, B.–Balcsók, I.–Dancs, L.–Mező, B.: *Borderland Situation and Periferality in the North-Eastern Part of the Great Hungarian Plain*. MTA RKK, Pécs, 1999. (Discussion Papers 31.) 85.; Balcsók, I.–Dancs, L.–Koncz, G.: Bridge or iron curtain – a new external border of the European Union from the viewpoint of local people. In: *Association for Borderlands Studies 2004 European Conference. Borders in a New Europe. Between History and New Challenges*. Graz, 2004. CD-ROM. 15.; Balcsók I.: Sokasodó gondok – szerény lehetőségek az északkeleti határ mente munkaerőpiacán. In: Baranyi B. (szerk.): *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön*. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, 2001. 170–215. Baranyi B.: *A határmentiség dimenziói. Magyarország keleti államhatárai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2004. 309.; Dancs L.: A határforgalom és a határmenti lakossági kapcsolatok jellegzetességei a magyar–ukrán határ mentén a rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. In: *A határmenti együttműködés lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között*. Nyíregyházi Főiskola Európai Tanulmányok Központja. Nyíregyháza–Ungvár, 2004. 74–83.

Summary

ISTVÁN BALCSÓK

LABOUR MARKET MODELS AND THE HUNGARIAN REALITY

After the review of the theoretical models concerning the functioning of the labour market the study set as an aim the summary of the main characteristics of the unemployment in Hungary in the modern age, the examination of the usability of various theories and the systematization of the practical experiences regarding to the reasons and special characteristics of unemployment, which originated from the areas in a cu-

mulatively disadvantageous situation in the Northeastern part of the Great Plain. Based on the data collected by the help of statistical and empirical methods, the in-depth interviews and our own experiences we can formulate the following statements.

The dynamic market balance, assumed by the neoclassical model practically does not exist neither in any part of the research area nor in the whole area. In the past one and a half decades were rather about the unbalanced situation of the supply and demand side caused by the post-socialist transformation crisis, and not merely the self-regulating mechanisms of the market, but also the intervention of the government, the strenuous work of the employment organization were unable to successfully draw the two sides together.

On the other hand the accomplishment of partial markets, substantiated by the segmentation theories is perceivable in everyday life and can be sustained by empirical data, moreover the accumulation of various segmentation factors inside the country and the region promote the formation of specific partial markets even more. On the basis of the criteria considered by the dual-segmented labour market model and the factors which produce the segmentation, clearly the secondary partial market (with unfavourable features) is dominant in the study area.

In the peripheral areas we can observe the accumulation of the disadvantages almost every time: the market is characterized by its unstructured nature, low wages and worse working conditions than the average. The geographical location of the study area is one of the most significant segmentation factors in this case: the Northeastern border region is far from the Western border, therefore the preferred sectors, which could encourage the development of the primary market by means of their technological level are completely absent in this area.

An even more unfavourable factor is the concentration of the population without elementary education in the peripheral area. This is the reason and the consequence of the development of the secondary market at the same time: the labour force with low qualifications does not attract the investors with high employment potential, at the same time the unfavourable labour market-living conditions catalyze powerful demographic erosion through the strengthening of the selective out migration. Thus the potential workforce basis has firm secondary characteristics, and a number of research results sustain that in these areas no new jobs can be created in spite of the existence of the necessary intentions and opportunities, because on account of the qualification or the employment attitude, simply no employees are available in sufficient numbers.

Although the macro economic environment, which determine the working conditions of the labour market, and the labour force basis itself has firm secondary characteristics, nevertheless as a result of the powerful and specific role of the social market, some unique characteristics can be observed here, which radically differ from the experiences gained in the mother country of the theory. According to the model, as a

result of the clearly disadvantageous circumstances the characteristic of the secondary market is the weaker linkage of the employees and the high level of fluctuation, which is a consequence of the first factor. On the other hand these statements are not, or only partially characteristic of the study area.

Most of the available data clearly show that in the peripheral areas near the border practically only the secondary market works indeed, but it determines the employment-unemployment characteristics in any case. Therefore even if the specific „social” partial market has secondary characteristics in almost every respect, considering the strength of the linkage of the market actors and their fluctuation the situation is the opposite of the Western model.

The so called secondary labour market, which fundamentally based on the German model provides a temporary solution according to the original conception in the transitory state between two jobs, therefore the level of fluctuation is high, and nothing keeps the actors here. On the other hand in the regions of Hungary with permanent employment crisis the market with secondary characteristics became primary as regards its actual functions, as the long-term subsistence of a large, sometimes decisive part of the population depends on it. A stationary core of the unemployed established, the members of which cannot and do not want to leave the secondary market, and the lifestyle partially based on the financial support provided by the social labour market is widespread. Therefore the average time spent in the labour registry is several times longer than in Western Europe (one and a half years instead of three months), that is the fluctuation typical there is on a minimal level in this case.

The strength of the links has – mainly because of the above mentioned conditions – some specific characteristics. In most of the study areas only the local authorities are capable of offering jobs, which are necessary for the staying inside the subsidy system and for the subsistence, thus the actors of the social market – as they have no other choice – have strong links with the institutions, which provide their sustenance, as a result of their exposedness. It is another issue that in certain cases these strong links are not necessarily consequences of the exposedness, but rather outcomes of a deliberate undertaking, which is based on precise reckoning, but these events do not substantially change the fundamental circumstances.

As these two characteristics of the secondary labour market recall rather the Western primary partial market, it is not surprising that the primary market here is practically the opposite of its Western counterpart. In the atomized enterprise structure the labour force with typically low educational level fluctuates rapidly (otherwise the employers do the same), and this as well as the competition caused by the considerable oversupply resulted that in spite of the intentions of the employees, no definitive links can form with the employer, moreover the theoretically guaranteed benefits suffer significant damage.

The neo-institutionalist model, which emphasizes the institutions' effect on the operation of the labour market, can be applied in the study area successfully, since state intervention has a significant role in the improvement of the chances of finding a job. All this is easy to see, if we take it into consideration that in most settlements the local governments became the most important and in several cases the only employer, and the so called social labour market, which is maintained by the state has dominant role – practically they are the public projects and jobs of public utility.

The discrimination theory of the labour market can be applied for the analysis of the real market situation from several aspects, as in the case of most of the employees living in the Northeastern areas of Hungary we can talk about the lack of the equal opportunities or the considerably limited character of it as regards the possibility of getting a job and the preservation of the position, or even the salaries. Moreover the discrimination factors not only observable to a greater extent in comparison with the more developed areas of the country, but as a result of the social tension produced by the worse living conditions they have determinant role in these regions as well, and the unemployment and the poverty trap reproduce the disadvantageous situation as a self-generating process, while it decreases the chances of closing up more and more as the years pass.

It is not a unique phenomenon that the handicapped people, employees and unemployed over 45 years, mothers with several children, career-starters, people living in out-of-the-way settlements and especially the Romas have more difficulties in finding a job than their competitors in the market, but the large-scale unemployment, the multitudinous impoverishment, the uncertainty of existence and hopelessness, just as the high rate of Roma population, which exceeds the national average significantly may encourage witch-hunt, development and remaining of prejudices among the members of the society, therefore the higher degree of discrimination can almost be considered as a natural phenomenon.

Based on the findings of the research work up to the present, shortly summarized above, we can say that as a result of the comparison of various labour market models, mostly founded on Western European experiences and the Hungarian reality we can highlight an important statement that is often pushed into the background. This statement says that the solution of the employment problems, which cause serious trouble in our country, does not mean the reception of the „Western patterns“, originate from a different environment in the first place, but preferably the as thorough revelation of the local elements and the casual relations as possible, and by this means the preparation of local, specific models and programs will be possible.